

Володимир Бурега

(Київська духовна академія і семінарія)

ВПЛИВ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ НА СЕРБСЬКУ ПРАВОСЛАВНУ ЦЕРКВУ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Упродовж ХІХ – початку ХХ ст. богословську освіту у Києві здобули чимало іноземців, серед яких одну з найчисельніших груп становили серби. Випускниками Київської духовної академії були предстоятели Сербської Православної Церкви, видатні ієрархи, діячі науки та культури. Незважаючи на те, що останнім часом життєвий шлях та наукова спадщина іноземних випускників КДА (і зокрема сербів) привертають увагу дослідників¹, у цілому ця важлива складова історичної спадщини КДА залишається маловідомою в Україні. В контексті святкування 400-річчя київської богословської освітньої традиції слід звернути увагу на вивчення цього вкрай актуального сюжету.

¹ Див, наприклад: *Путро О. І., Путро А. О.* Студенти-іноземці Київської духовної академії та семінарії (ХІХ – поч. ХХ ст.). – К., 2011. – 340 с.; *Пузовић В.* Срби на Київській духовній академії (1869–1879) // Српске студије. – 2012. – № 3. – С. 349–370; *Він же.* Завршни радови Срба на Київської духовної академії (1869–1899) // Српска теологија у ХХ веку – истраживачки проблеми и резултати. – Т. 12. – Београд, 2012. – С. 152–173; *Він же.* Киевская духовная академия и сербы: историческое наследие и богословские перспективы // Труды КДА. – № 23. – К., 2015. – С. 209–222; *Бурега В. В.* Иностранные студенты в духовных академиях Русской Православной Церкви: история и современность / Научный богословский портал «Богослов.Ру» (<http://www.bogoslov.ru/text/1432252.html>); *Він же.* Випусник Київської духовної академії протоієрей Стефан Димитрієвич та його внесок у розвиток сербської церковно-історичної науки // Труды КДА. – № 21. – К., 2014. – С. 120–131; *Він же.* Випусник Киевской духовной академии Чедомир Марьянович: штрихи к портрету // Труды КДА. – № 22. – К., 2015. – С. 174–190; *Він же.* Предстоятельське служіння випускника Київської духовної академії митрополита Сербського Михаїла (Йовановича) // Труды КДА. – № 24. – К., 2016. – С. 183–192; *Пилинович Р.* Сербы в богословских учебных заведениях России во второй половине XIX века – мнение царского дипломата // Русский Сборник: исследование по истории России. – Т. XIV. – М., 2013. – С. 96–153; *Джого Д., прот.* Святитель Петр Могила в современной сербской богословской мысли // Труды КДА. – № 23. – К., 2015. – С. 75–86; *Поліщук В.* Вплив духовної освіти Києва на сербську богословську думку у ХVІІІ ст. // Труды КДА. – № 23. – К., 2015. – С. 223–229. Чимало інформації про іноземних студентів КДА можна знайти також у: *Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии: 1819–1920-е гг.: Материалы из собрания проф. протоиерея Ф. И. Титова и архива КДА: В 4 т. / Сост. В. И. Ульяновский.* – Т. 1. – К., 2014; Т. 2. – К., 2015.

Упродовж 2012–2015 рр. мені пощастило брати участь у підготовці енциклопедії «Київська духовна академія в іменах»¹. Зокрема, я підготував близько 60 біографічних статей, присвячених іноземцям, які навчалися в КДА. На базі опрацьованого біографічного матеріалу можна зробити певні узагальнення. В цьому нарисі йтиметься про сербських студентів, які навчалися у Києві.

Слід зауважити, що етнічні серби почали приїздити на навчання до Києва ще у XVIII ст. Тоді це були зазвичай вихідці з монархії Габсбургів, де мешкала значна сербська меншина, що мала право на церковну автономію². Також з 1720-х рр. відомі випадки відправлення випускників Київської академії на територію монархії Габсбургів, де вони створювали школи для православних сербів³. За підрахунком М. І. Петрова, протягом перших шести десятиліть XVIII ст. в Київській академії навчалося 28 сербських студентів⁴. Однак сам Петров зазначає, що реально сербів, які здобули освіту в Києво-Могилянській академії, було значно більше. Вихованці Київської академії зіграли важливу роль у церковній історії сербів: наприклад, єпископ Діонісій Новакович та архімандрит Іоан Раїч стали найвідомішими сербськими церковними письменниками XVIII ст.⁵

Австрійський уряд негативно ставився до регулярних контактів православних сербів із Росією та усіяко намагався їх обмежити. В результаті на початку XIX ст. зв'язок Києво-Могилянської академії з австрійськими сербами майже завмирає. З іншого боку, і сама Академія переживає на початку XIX ст. непростий період трансформації. У перші десятиліття після проведення у Києві реформи духовної освіти ми не зустрічаємо іноземних студентів у реформованій Академії. Лише на межі 1830–1840-х рр. до Києва знову починають їхати для отримання богословських знань вихідці з інших Помісних Церков. Однак відтепер зв'язки КДА з сербами набувають інакшої специфіки.

Цей новий етап розвитку зв'язків КДА з сербами слід розглядати у контексті національно-визвольного руху, який розгорнувся на Балканах

¹ Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: Енциклопедія: В 2 т. – Т. 1: А–К. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. Другий том енциклопедії наразі готується до друку.

² Бурега В. В. Каноническое и юридическое положение Православной Церкви в монархии Габсбургов в XVIII – начале XX вв. // Труды КДА. – № 16. – К., 2012. – С. 251–266.

³ Детальніше див.: Петров Н. И. Воспитанники Киевской академии из сербов с начала синодального периода и до царствования Екатерины II (1721–1762) // Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук. – 1904. – Т. 9. – № 4. – С. 3–8.

⁴ Там само. – С. 3. Див. також: Титов Ф., проф., прот. Императорская Киевская Духовная Академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915 гг.): Историческая записка. – К., 2003. – С. 105–112.

⁵ Див. про них: Вукашиновић В. Српска барокна теологија. – Врњци; Трбиње, 2010.

у XIX ст. В результаті боротьби сербів проти турків султан Махмуд II у 1829 та 1830 рр. видав два хатті-шерифа, що надавали Сербії політичну автономію у статусі князівства під протекторатом Османської імперії. Хатті-шериф від 3 серпня 1830 р. також гарантував сербам свободу віросповідання та право самостійно обирати власних єпископів¹. Це було вкрай важливим досягненням, оскільки після 1766 р. Православна Церква в сербських землях була позбавлена самостійності та включена до складу Константинопольського патріархату, а тому єпископії тут займали переважно етнічні греки. Відновлення національного єпископату, а згодом і досягнення автокефалії являли собою одну з важливих цілей національно-визвольного руху у Сербії.

Після створення автономного князівства серби звернулися до Константинополя з проханням про надання їм церковного самоврядування. У серпні 1831 р. патріарх Констанцій та Синод Константинопольської Церкви видали Томос про надання автономії Православній Церкві на території Сербського князівства, що закріплював право самостійного обирання та висвячення єпископів з числа місцевого духовенства, і лише Белградського митрополита мав затверджувати Константинопольський патріарх². З цього часу починається відродження Помісної Церкви в Сербії, зокрема, набуває особливої актуальності проблема підготовки кадрів для церковного служіння. Про її гостроту свідчить, для прикладу, те, що у 1833 р., після смерті Белградського митрополита Мелетія (Павловича), в Сербії залишився лише один єпископ (загалом, до складу Сербської Церкви тоді входило всього дві єпархії). Виявилося, що в країні немає гідного кандидата на митрополичий престол, тож князь Мілош Обренович змушений був звернутися до Карловацького митрополита Стефана (Страгимировича) (ця митрополія об'єднувала сербів на території Австрійської держави та мала автокефальний статус) з проханням прислати до Сербії відповідну особу. У підсумку до Белграда був делегований особистий секретар митрополита Стефана Павел Йованович, який, прийнявши чернецтво з іменем Петро, невдовзі був висвячений на Белградського митрополита³.

Саме митрополит Петро (Йованович) і став ініціатором відновлення зв'язків між православними сербами та Києвом. У 1836 р. він відкрив у Белграді школу, яка надавала своїм вихованцям елементарну богословську освіту та готувала кандидатів у священство. Спочатку планувалося, що термін навчання становитиме два роки, однак у 1838 р. митрополит

¹ *Слијепчевић Ђоко*. Историја Српске Православне Цркве. – Књ. 2. – Београд, 2002. – С. 315–316; *Чиркович С. М.* История сербов. – М., 2009. – С. 244.

² *Чельцов М. П.* Церковь Королевства Сербского со времени приобретения ею автокефальности (1879–1896 г.). Историко-канонический очерк. – СПб., 1899. – С. 12–14; *Слијепчевић Ђоко*. Историја Српске Православне Цркве. – С. 317–318.

³ *Слијепчевић Ђоко*. Историја Српске Православне Цркве. – С. 324–328.

вирішив розширити його до трьох років, з яких перший мав бути підготовчим, а з 1844 р. Белградська богословія стала чотирирічною¹. Сюди на навчання приходили юнаки, які не мали жодної попередньої підготовки, тому спершу йшлося про досить скромні завдання: кандидати у священство мусили бодай навчитися читати та писати, знати основи віровчення та вміти звершувати богослужіння. Поступово, однак, навчальний план було суттєво розширено, і в середині 1840-х рр. Белградська богословія досягла рівня середньої богословської школи.

Саме в цей час митрополит Петро вперше висунув пропозицію направити кращих випускників богословії для продовження навчання до Росії. За його клопотанням сербський уряд звернувся з відповідним проханням до імператора Миколи I, і той підтримав цю ініціативу. За ухвалою Святішого Синоду від 2 червня 1845 р. сербському уряду було запропоновано відправляти щороку кількох юнаків на навчання до духовних навчальних закладів Російської імперії². Надалі саме цю Синодальну ухвалу («определение») вважали за підставу для безперешкодного приїзду сербів до духовних навчальних закладів Росії³.

Невдовзі було відібрано шість здібних вихованців Белградської богословії, і сербський уряд (можливо, за порадою митрополита Петра) звернувся до російського консула в Белграді Я. І. Данилевського з проханням, аби ці юнаки навчалися в Києві. Ймовірно, це зумовлювалося тим, що Київ був найпівденнішим містом Російської імперії, яке мало духовну академію (інші академії знаходилися у Петербурзі, Москві та Казані). Отримавши згоду обер-прокурора Синоду графа М. О. Протасова, російське МЗС відповіло Данилевському, що вказані шість юнаків можуть прибути до Києва. 22 квітня 1846 р. Данилевський поставив до відома сербський уряд про ухвалене в Петербурзі рішення⁴. Разом з тим, 12 квітня 1846 р. обер-прокурор Протасов направив лист до правління Київської духовної семінарії, який наказував прийняти до КДС шістьох сербів та навчати їх за скороченою програмою⁵.

У серпні 1846 р. з Белграда до Києва прибули Милоє Йованович, Сава Сретенович, Гаврило Миличевич, Димитрій Нешич, Василій Николаєвич

¹ *Игнатије Марковић, мон.* Сто седамдесет пет година Богословије Светог Саве у Београду (1836–2011). – Београд, 2011. – С. 38–40, 49.

² *Путро О. І., Путро А. О.* Студенти-іноземці Київської духовної академії та семінарії. – С. 34.

³ Зокрема, Київський митрополит Філарет (Амфітеатров) писав про це в листі до Сербського митрополита Петра (Йовановича) від 18.05.1850 р. Див.: Москва – Сербія. Белград – Россия: Сборник документов и материалов. Т. 2: Общественно-политические связи 1804 – 1878 гг. – Москва; Белград, 2011. – С. 827.

⁴ Відповідний лист Я. І. Данилевського від 22.04.1846 надруковано у: Там само. – С. 816–817.

⁵ *Путро О. І., Путро А. О.* Студенти-іноземці Київської духовної академії та семінарії. – С. 34.

та Милослав Протич. Хоча це були найкращі вихованці Белградської богословії, однак вони виявилися не готовими до навчання в Академії, а поза тим, вони майже не володіли російською мовою. Відтак, сербів зарахували до нижчого відділення семінарії, причому за фактично індивідуальним планом навчання. Тоді ж семінарському викладачеві словесності К. Д. Думитрашку (згодом бібліотекарю КДА) було доручено проводити з ними додаткові заняття з російської. Передбачалося також, що наприкінці навчального року вони, залежно від успіхів, можуть бути переведені до середнього або до вищого відділення семінарії¹.

Вже у 1847 р. Милослав Протич, за згоди митрополита Петра, полишив семінарію, аби вступити до Університету Св. Володимира у Києві. Решта сербів закінчили семінарські студії у 1849 р., після чого двоє з них – Милоє Йованович та Василій Николаєвич – за клопотанням митрополита Петра отримали дозвіл на вступ до КДА, а ще двоє – Сава Сретенович і Димитрій Нешич – повернулися до Белграда та стали викладачами богословії².

Оскільки для навчання у Києві треба було вільно володіти російською, митрополит Петро запропонував, аби з Росії до Белграда прислали викладача російської мови, що спростило би майбутні студії сербських вихованців. У відповідь на це клопотання митрополита перед Святішим Синодом, там було знайдено досить оригінальне рішення: 21 жовтня 1847 р. Синод доповнив викладацький склад Кишинівської семінарії двома понадштатними особами – Д. Рудинським (випускник КДА) та В. Вердишем (випускник СПбДА). Вони мали отримувати жалування як викладачі Кишинівської семінарії, однак реально відправлялися до Белграда для навчання там російської мови (Рудинський) і церковної історії (Вердиш). До Белграда обидва прибули лише влітку 1849 р., і Вердиш працював тут до 1851 р. (коли помер у Белграді), а Рудинський до 1855 р., після чого повернувся до Кишенева³.

У 1849 р. після того, як перша група сербів завершила навчання в Київській семінарії, митрополит Петро почав клопотатися про направлення до Києва нової групи з шести сербських юнаків. З різних причин вирішення цього питання затягнулося аж до 9 січня 1850 р., коли врешті було отримано згоду Святішого Синоду. Показово, що відбір юнаків супроводжувало засвідчення Д. Рудинського про вільне володіння ними російською мовою⁴.

¹ Пупро О. І., Пупро А. О. Студенти-іноземці Київської духовної академії та семінарії. – С. 34–35.

² *Игнатије Марковић, мон.* Сто седамдесет пет година Богословије. – С. 52.

³ *Пархомович А.* Административный строй Кишиневской духовной семинарии по уставу 1808–14, 1867 и 1884 г. // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1913. – № 2 (13 января). – Часть неофициальная. – С. 71.

⁴ Москва – Сербия. Белград – Россия: Сборник документов и материалов. Т. 2. – С. 826.

Один із шести відібраних через хворобу не зміг поїхати до Києва, тому на той рік до Київської семінарії зарахували п'ятьох сербів.

Саме така схема діяла й надалі, упродовж 1840–1860-х рр.: до Києва направляли тільки тих, хто закінчив Белградську богословію та проявив там особливі здібності. Белградський митрополит звертався з клопотанням до Синоду (або до Київського митрополита, який сам погоджував це питання з Синодом), а Синод давав відповідний дозвіл та виділяв сербам стипендії. Прибувши до Києва, сербські юнаки зазвичай зараховувалися до семінарії, де їх навчали за індивідуальним планом. Після закінчення семінарії вони могли претендувати на вступ до Академії, хоча дехто обмежувався семінарською освітою та повертався до Сербії, а дехто шукав можливості продовжити навчання в російських університетах.

Вихідці з Сербського князівства (у 1879 р. воно отримало повну незалежність, а з 1882 р. стало королівством), звісно, складали найчисельнішу групу сербів, які приїздили на навчання до Києва упродовж XIX – на початку XX ст. Разом з тим, серед вихованців КДА ми зустрічаємо «австрійських сербів», тобто мешканців Австрії (з 1867 р. Австро-Угорщини), а також сербів із так званої Старої Сербії (тоді це була територія Османської імперії, нині – територія Республіки Косово).

Окрему групу студентів складали чорногорці. У розрядних списках КДА їх, як правило, чітко відрізняють від вихідців з Сербії, Австрії та Османської імперії. Оскільки Чорногорія була у XIX – на початку XX ст. незалежною державою (до 1910 р. князівством, а з 13 серпня 1910 р. королівством), то її мешканців не плутали з рештою «сербів», хоч насправді чорногорців та сербів у Росії зазвичай вважали одним етносом. Тому не дивно, що інколи вихідці з Чорногорії фігурують у списках КДА як «сери». Наприклад, саме так позначено чорногорця Радослава Вешовича, який навчався в Києві у 1910–1914 рр.¹, попри те, що у відповідному дозволі Синоду його названо не «сербом», а «черногорским поданным»².

Інколи траплялися і нестандартні випадки. Так, у 1859 р. до КДА вступив ієродиякон Аверкій (Бизайтов), етнічний болгарин, який у 1848 р. закінчив Белградську богословію, де йому надали типово сербське прізвище – «Петрович», і саме так він фігурує у документах КДА. Ймовірно, саме в Сербії він прийняв чернецтво та був висвячений на ієродиякона. Тож не дивно, що у Києві Аверкія сприймали як «сэрба», хоч сам він, звісно, сербом себе не вважав, підтримував зв'язок з Болгарією, сприяв

¹ Речь и отчет о состоянии императорской Киевской духовной академии за 1913–1914 учебный год. – К., 1914. – С. 130; Извлечение из журналов Совета Киевской духовной академии за 1913–1914 учебный год. – К., 1914. – С. 669, 691–692.

² Извлечение из журналов Совета Киевской духовной академии за 1910–1911 учебный год. – К., 1911. – С. 19–20. Див. про нього: *Бурега В. В.* Вешович Радослав Ягош // Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: Енциклопедія: В 2 т. – Т. 1: А–К. – С. 290–291.

направленню на навчання до КДС кількох болгарських юнаків і згодом став єпископом Болгарського екзархату¹.

Зазвичай на навчання до Києва приїздили сербські юнаки у віці 18–19 років, проте траплялися і помітно старші особи – як правило вдові священики. Якщо вони мали здібності, їх розглядали в Сербії як потенційних кандидатів на єпископство та відправляли для вдосконалення богословської освіти до Росії. Наприклад, у 1853 р. до КДС був зарахований сербський вдовий священик Іоан Йованович (згодом єпископ Ієронім)²; у 1855 р. він закінчив КДС та вступив до КДА, а на момент приїзду до Києва йому виповнилося 28 років. У 1856 р. до КДС вступив вдовий священик Микола Попович (згодом єпископ Нестор), який з 1859 р. навчався у КДА: на момент вступу до КДС йому було 23 роки.

Найуспішнішим з-поміж сербських вихованців цього періоду був, безумовно, Милоє Йованович. У 1849 р. він закінчив КДС та за розпорядженням Синоду був зарахований до КДА на повне казенне утримання. У грудні 1852 р. митрополит Петро (Йованович) звернувся до митрополита Київського Філарета (Амфітеатрова) із клопотанням про звершення в Києві над Милоєм Йовановичем чернечого постригу та священицької хіротонії. 29 березня 1853 р. у Києво-Печерській лаврі, в печерній церкві преподобного Феодосія, ректор КДА архімандрит Антоній (Амфітеатров) постриг Милоя в чернецтво з іменем Михаїл (на честь першого митрополита Київського Михаїла). 12 квітня 1853 р. митрополит Філарет (Амфітеатров) висвятив його на ієродиякона, а 16 квітня того ж року – на ієромонаха. У 1853 р. ієромонах Михаїл закінчив КДА і представив на розгляд Академічної конференції свій випускний твір «Очерк первого периода истории Сербской Церкви. От появления между сербами христианства до св. Саввы, архиепископа Сербского (до 1222 г. от Рождества Христова)» (зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки імені В. Вернадського)³, а в 1856 р. в Белграді вийшло сербське видання цієї праці під назвою: «Поглед на историју српске цркве». Ухвалою Конференції КДА від 10 серпня 1853 р. Михаїл був зарахований до першого розряду випускників та визнаний достойним звання магістра богослов'я (затверджений у цьому званні визначенням Синоду від 25 жовтня 1855 р.). По закінченні навчання він повернувся до Сербії та вже у 1854 р. став єпископом Шабацьким, а у 1859 р., після відставки митрополита Петра (Йовановича), його обрали Белградским митрополитом⁴.

¹ Див. про нього: *Бурега В. В.* Аверкій (Авраам Бизайтов-Петрович) // Там само. – Т. 1: А–К. – С. 80–81.

² *Бурега В. В.* Ієронім (Йованович-Бришинац Йоан) // Там само. – Т. 1: А–К. – С. 564–566.

³ ІР НБУВ. – Ф. 304. – Дис. 187.

⁴ *Бурега В.* Предстоятельське служіння випускника Київської духовної академії митрополита Сербського Михаїла (Йовановича) // Труды КДА. – № 24. – К., 2016. – С. 183–192.

Звісно, не всі випускники КДА, повернувшись до Сербії, робили церковну кар'єру. Були і такі, хто просувався по щаблях світської служби. Наприклад, серед п'яťох сербів, що прибули до Києва у 1850 р., був Алімпій Василевич. Він закінчив КДА у 1857 р. зі ступенем кандидата богослов'я за твір «О перенесении Сербского Патриаршества в немецкую землю» (ухвалу Ради КДА від 8 серпня 1857 р. затверджено Синодом 24 грудня 1858 р.)¹, а за поданням Ради КДА від 1 грудня 1859 р. здобув ступінь магістра богослов'я і словесних наук (ухвала Синоду від 16 лютого 1860 р.). Упродовж 1875–1876, 1877–1879 та 1880-х рр. Василевич був міністром просвіти і церковних справ Сербії, у 1892–1893 та у 1894–1898 рр. – послом Королівства Сербія в Петербурзі. Алімпій Василевич залишив значну наукову спадщину, був членом Товариства сербської словесності, Сербського наукового товариства та Сербської королівської академії².

Надання освіти вихідцям з Балкан у Росії вважали стратегічним завданням. Особливо помітним цей «балканський вектор» російської зовнішньої політики став за царювання Александра II. Зокрема, в листопаді 1856 р., невдовзі після сходження Александра II на престол, міністр закордонних справ Александр Горчаков звернувся до обер-прокурора Синоду Алексія Толстого з пропозицією сприяти прийому на навчання до російських семінарій та академій сербів, болгар і чорногорців. Міністр писав, що необхідно всіляко перешкоджати прямуванню балканських слов'ян на студії до університетів Парижа та Відня, де вони отримують «направление, противное славянскому духу и нередко православному учению». В грудні 1856 р. Синод заявив про свою готовність сприяти навчанню в Росії не тільки православних слов'ян, а й греків, арабів, молдаван та «волохів», себто румунів. У розвиток цієї політики Александр II 28 січня 1857 р., за поданням міністра закордонних справ, видав указ, щоб іноземним слов'янам «духовно-учебные начальства оказывали... возможное снисхождение как на приемных экзаменах, так и во время прохождения наук»³. Тим самим створювалися особливі умови навчання, що мало підсилити симпатії слов'ян до Росії та блокувати їхні зв'язки з університетами Західної Європи.

Справді, з 1860-х рр. фіксується збільшення кількості іноземних студентів у КДА. Однак поблажливість, з якою тут до них ставилися, мала зворотний ефект: іноземці нерідко ігнорували дисциплінарні вимоги, що призводило до конфліктів з адміністрацією. Один з таких резонансних

¹ Рукопис див.: ІР НБУВ. – Ф. 304. – Дис. 206.

² Бурега В. В. Василевич Алімпій // Київська духовна академія в іменах. – Т. 1: А–К. – С. 259–262.

³ Путро О. І., Путро А. О. Студенти-іноземці Київської духовної академії та семінарії. – С. 142.

конфліктів стався на зламі 1861–1862 рр. Тоді вісім студентів-іноземців (четверо з яких були випускниками Белградської богословії) подали до Правління КДА скаргу на погане харчування. Вкрай негативна реакція на це з боку ректора Філарета (Філаретова) призвела до того, що іноземці заявили про неможливість свого подальшого перебування в КДА та про намір відмовитися від подальшого навчання у Києві. 11 січня 1862 р. Київський митрополит Арсеній (Москвін) письмово повідомив про конфлікт Сербського митрополита Михаїла (Йовановича), а той у зворотньому листі від 24 січня 1862 р. просив не давати хід цій справі та дозволити сербським студентам закінчити навчання в КДА. Після цього конфлікт було залагоджено ¹.

У ті самі роки джерела починають фіксувати ще одну проблему, з якою невдовзі стала регулярно стикатися адміністрація КДА. Національно-визвольний рух на Балканах не тільки призвів до звільнення з-під турецької окупації, а й реанімував давні протиріччя між народами регіону: греками та слов'янами, сербами та болгарами. Як відомо, територіальні суперечки призвели до сербсько-болгарської війни у 1885 р., а також до 2-ї балканської війни у 1913 р., коли Болгарія фактично воювала проти коаліції інших балканських держав. Зародження конфліктів такого роду відбивалося і на взаєминах сербських та болгарських студентів КДА. Зокрема, вже у 1863 р. Сербський митрополит Михаїл писав до Петербурга, що до нього дійшли чутки про такі конфлікти у Києві. Синод звернувся за роз'ясненням до правління КДА, і зрештою з'ясувалося, що це справді мало місце в Київській семінарії.

Незгоди, як показало розслідування, зумовлювалися цілим комплексом причин. По-перше, як констатував у своїй доповідній записці професор семінарії Павло Розанов, студенти-іноземці переконані, що їхнє навчання в Росії зумовлене прагненнями імперії виховати своїх прихильників на Балканах, а тому вони почувають себе безкарно, розуміючи, що їм готові пробачити будь-які дисциплінарні провини. За словами Розанова, «некоторые из иностранных воспитанников Академии прямо выражались о местном училищном начальстве, что оно их боится. Эти понятия поддерживают они и в своих земляках, обучающихся в семинарии» ². По-друге, той-таки Розанов повідомляв, що іноземні студенти подеколи демонструють легковажне ставлення до релігії: «Некоторые из них, особенно не имеющие сана, позволяют себе очень легко отзываться о предметах религии». По-третє, заторкуючи причини конфлікту між сербами та болгарами, Розанов пояснював, що між ними й доти не було дружніх взаємин. Приміром, одні й другі завжди просили, аби їх поселяли в різних кімнатах та навіть

¹ Путро О. І., Путро А. О. Студенти-іноземці Київської духовної академії та семінарії. – С. 47–49, 119–133.

² Там само. – С. 137.

вимагали, щоб і в ідальні вони не сиділи поруч, пояснюючи це, за його словами, «своєю древню племенною враждою». Як бачимо, за спостереженням Розанова, серби та болгари привозили взаємну ворожнечу з Балкан, а не набували її у Києві.

Розанов наводить характерний приклад із сербом Вучковичем, який зайняв у згаданому конфлікті 1863 р. сторону болгар, бо ті переконали його, що він за походженням є болгариним. Цей випадок є показовим віддзеркаленням складного процесу формування модерних націй, який тоді охопив Балкани. У студентському середовищі Києва, немов у краплині води, відобразилася складна палітра протиріч між слов'янськими народами півострова.

Інакші пояснення конфлікту 1863 р. направив до правління КДА ректор семінарії архімандрит Феоктист (Попов). На його думку, причиною слугував передусім брак чіткої системи відбору кандидатів для навчання в Росії, що й призводить до приїзду в Київ юнаків, не готових навчатися. Особливо це характерно, як він підкреслює, для вихідців із Болгарії, які зазвичай отримують рекомендації на навчання від російських консулів, що не дуже уважно відбирають кандидатів. Тому Феоктист пропонував направляти вихідців з Болгарії не до Києва, а до Белградської богословії або ж до провінційних семінарій Російської імперії¹.

Варто додати, що тертя між іноземними студентами фіксуються в КДА і в наступні роки. Цікаво, що у 1896 р., під час конфлікту болгарських та грецьких студентів, ректор Академії висловлював побоювання, аби цей приклад не скопіювали студенти-українці².

Конфліктна ситуація 1863 р. призвела до того, що прийом сербських студентів до КДС було тимчасово припинено, а з другої половини 1860-х рр. запроваджено певні зміни у порядку їх прийому. В цей час Белградська богословія змогла суттєво покращити рівень освіти своїх вихованців, тому їх уже, як правило, відправляли не для вдосконалення в Київську семінарію, а для поглиблення знань в КДА. Наприклад, у 1867 р. ієромонах Сава (Дечанац) за клопотанням митрополита Михаїла (Йовановича) був прийнятий одразу до Академії. З 1870-х рр. ця практика стала нормативною.

Утім, вихідці з Сербії за рівнем своєї підготовки зазвичай поступалися випускникам російських семінарій, і це стало постійною проблемою і для них самих, і для адміністрації КДА. Реагуючи на це, Синод 11 березня 1869 р. рекомендував, аби іноземцям, що вступають до духовних навчальних закладів Російської імперії, надавали «возможное

¹ Пуτρο О. І., Путро А. О. Студенти-іноземці Київської духовної академії та семінарії. – С. 138–140.

² Buchenau K. Just a Real-life Brothers. Serb-russian Contacts in the Ecclesiastical Academy of Kiev (1850–1914) and in Orthodox Schools of Interwar Yugoslavia (1920–1941) // Tokovi istorije. – 2005. – № 3–4. – S. 57.

снисхождение как на приемных и выпускных экзаменах, так и во время прохождения наук». В документі прямо зазначалося, що стосовно іноземних студентів адміністрації духовних академій мають діяти, «не стеснясь требованиями уставов»¹. Цим було підтверджено норму, яка діяла з 1857 р., не лише щодо іноземних слов'ян, а й щодо всіх іноземців, які здобували духовну освіту до Росії. В наступні роки бачимо, що Рада КДА, посилаючись на синодальну ухвалу 1869 р., приймала на навчання навіть тих сербів, які отримали на вступних іспитах незадовільні оцінки.

За Берлінською мирною угодою 1879 р., яка підбила підсумок російсько-турецької війни 1877–1878 рр., Сербія отримала повну незалежність, а 20 жовтня 1879 р. Константинопольський патріарх Йоаким III видав Томос про дарування Сербській Православній Церкві автокефалії². Потому, як у 1882 р. Сербія була проголошена королівством, на навчання до Росії почали приїздити ще більше вихідців звідти. В останній чверті ХІХ ст. серби традиційно являли собою одну з найбільших етнічних спільнот іноземців у КДА. Наприклад, у 1887 р. тут навчалися 25 іноземних студентів, з них: 11 сербів, 7 болгар, 6 румунів і 1 японець; у 1897 р. – 43 іноземці, з них: 13 сербів, 11 болгар, 10 греків, 5 румунів, 2 чорногорці та 2 сирійці³. Якщо врахувати, що зазвичай загальна кількість студентів КДА становила близько 200 осіб, то бачимо, що іноземці могли скласти п'яту частину студентського загалу.

На окрему увагу заслуговує те, що як виняток сербам дозволяли скласти вступні іспити рідною мовою. Наприклад, у 1871 р. сербський вдовий священник Никола Ружичич (згодом єпископ Никанор), який, до речі, запізнився на іспити та приїхав до Києва лише в жовтні, зі згоди Ради КДА писав вступний твір по-сербському⁴. Утім Ружичич був далеко не єдиним сербом, який запізнився на вступні іспити. Це стало майже звичною практикою, коли серби приїздили до Києва у вересні, а іноді навіть у жовтні чи листопаді, і для прийняття в них іспитів Рада КДА створювала спеціальну комісію.

Як правило, серби, які приїздили на навчання до Києва, майже не володіли давніми мовами (грекою та латиною), тому багато хто звертався з проханням до Ради КДА про звільнення від їх вивчення. 24 березня 1876 р. Учебний комітет при Святішому Синоді дозволив іноземцям

¹ Путьро О. І., Путьро А. О. Студенти-іноземці Київської духовної академії та семінарії. – С. 142–143. Див. також: Протоколы заседаний Совета Киевской духовной академии за сентябрь и октябрь 1869 года // Труды КДА. – 1870. – № 2. – С. 3–4.

² Слијепчевич Ђоко. Историја Српске Православне Цркве. – Књ. 2. – С. 382.

³ Статистику подано за офіційними звітами про життя КДА за відповідні роки, які друкувалися на сторінках «Трудов КДА».

⁴ Протоколы заседаний Совета КДА за 1871 год // Труды КДА. – 1872. – № 2. – С. 80–81; № 3. – С. 17–18.

вивчати в Академіях лише одну з давніх мов за власним вибором. З 1880-х рр. сербів, які не вивчали давніх мов або незадовільно склали з них іспити, як правило, випускали з Академії без права служби в духовних навчальних закладах Російської імперії. Зокрема, саме з таким формулюванням було випущено відомих у майбутньому діячів Сербської Церкви протоієрея Стефана Веселиновича (у 1889 р.)¹, протоієрея Милоша Анджелковича (у 1895 р.)² та ін. Фактично це означало, що іноземці отримували дипломи, які відрізнялися від дипломів російських підданих³.

Слабке володіння давніми мовами було типовим і для вихідців із Чорногорії. Наприклад, чорногорець Сава Попович (згодом відомий як архімандрит Симеон Дайбабський) у 1884 р. отримав незадовільний бал з латини на підсумковому іспиті в КДА, і тому у 1885 р. був випущений з Академії у званні дійсного студента⁴. Лише 3 листопада 1886 р. перед комісією, створеною з членів Правління та викладачів КДА під головуванням ректора єпископа Сильвестра (Малеванського), Попович успішно склав іспит з латинської мови, після чого таки отримав кандидатський ступінь⁵.

Однак інколи траплялися і нетипові випадки, коли серби, навпаки, володіли латиною набагато краще, ніж випускники російських семінарій. Саме таким нестандартним випадком стало навчання в КДА Николи Милаша (майбутнього єпископа Никодима). Він народився та виріс у Далмації (тоді це була територія Австрії, нині – Республіка Хорватія). Його батько був сербом, а мати – італійкою. За спогадами єпископа Никодима, в його сім'ї спілкувалися італійською мовою. Середню освіту він отримав у католицьких монастирських школах, тому вільно володів латиною⁶.

Далеко не всі серби, які вступали до КДА, проходили повний курс навчання. Причини тут могли бути різними. Як ми бачили, дехто шукав можливості перейти на студії до університетів. Нерідко причиною звільнення з Академії ставала хвороба. Так, у 1857 р. у зв'язку з хворобою отримав відпустку священник Іоан (Йованович-Брешинац, згодом єпископ

¹ Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1888–1889 учебный год. – К., 1889. – С. 339–341; Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1889–1890 учебный год. – К., 1890. – С. 51–52.

² Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1894/95 учебный год. – К., 1895. – С. 189–194.

³ *Vuchepau K.* Just a Real-life brothers. – Р. 58.

⁴ Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1884–1885 учебный год. – К., 1885. – С. 100.

⁵ Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1886–1887 учебный год. – К., 1887. – С. 45–46.

⁶ Про його дитинство див.: *Никодим Милаш, еп.* Аутобіографія; Студије; Чланци / Приредило єпископ далматински Фотије. – Београд, 2005. – С. 7–9.

Ієронім). Він виїхав до Сербії та більше до Києва не повернувся¹. Відомий сербський церковний діяч ХХ ст. архімандрит Стефан (Ілкіч) вступив до КДА у 1897 р., однак уже у 1898 р., важко захворівши, змушений був полишити навчання².

Причиною звільнення з Академії могли бути і конфлікти з адміністрацією. Наприклад, у 1862 р. через уже згаданий конфлікт групи іноземних студентів з адміністрацією покинув навчання ієромонах (згодом єпископ) Аверкій (Бизайтов-Петрович)³.

Зазвичай серби та чорногорці писали кандидатські твори на теми, пов'язані з сербською (або чорногорською) церковною історією. Слід визнати, що більшість цих робіт написано на досить посередньому рівні, на що вказували рецензенти у своїх відгуках. Крім того, навіть після кількох років перебування у Києві серби не завжди добре володіли російською, а тому в рецензіях майже завжди натрапляємо на зауваження про недосконалість мови, якою написані дисертації. Однак траплялися серед цих робіт і досить успішні. Приміром, справжнім внеском у розвиток сербської церковно-історичної науки стали дисертації митрополита Михаїла (Йовановича, тема: «Очерк первого периода истории Сербской Церкви. От появления между сербами христианства до св. Саввы, архиепископа Сербского (до 1222 г. от Рождества Христова)»; митрополита Йосифа (Цвійовича, тема: «Участие сербского православного духовенства в освободительной войне за независимость родины»⁴); протоієрея Стефана Димитрієвича («Путешествия сербских иерархов и других духовных лиц в Россию в течение XV–XVIII веков и последствия этих путешествий»⁵).

¹ Бурега В. В. Ієронім (Йованович-Бришинац Йоан) // Київська духовна академія в іменах. – Т. 1: А–К. – С. 564–566.

² Извлечение из протоколов совета Императорской Киевской духовной академии за 1897–1898 учебный год. – К., 1898. – С. 11–12, 22–24; Извлечение из протоколов совета Императорской Киевской духовной академии за 1898–1899 учебный год. – К., 1899. – С. 24–25, 29–31.

³ Бурега В. В. Аверкій (Авраам Бизайтов-Петрович) // Київська духовна академія в іменах. – Т. 1: А–К. – С. 80–81.

⁴ Рукопис. Див.: ІР НБУВ. – Ф. 304. – Дис. 2216.

⁵ Рецензенти проф. О. А. Дмитриевский і проф. С. Т. Годубев віднесли цей твір «к числу выдающихся кандидатских диссертаций». Обсяг основного тексту дисертації (в рукописі) становив 569 сторінок. Крім того, до основного тексту було додано 168 сторінок додатків, в яких о. Стефан вмістив понад 50 документів, виявлених ним в архівах та вперше введених до наукового обігу. Див.: Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1897–1898 учебный год. – К., 1898. – С. 280–293, 410, 413, 415, 419. Рукопис зберігся: ІР НБУВ. – Ф. 304. – Дис. 1531. На основі своєї дисертації прот. С. Димитрієвич здійснив низку публікацій у Сербії. Див., наприклад: *Димитријевић С.* Одношја пећких патријарха с Русијом у XVII веку // Глас Српске краљевске академије. – Год. LVIII (1900). – С. 201–286; Год. LX (1901). – С. 153–203; *Він же.* Прилози расправи Одношја пећких патријарха с Русијом у XVII веку // Споменик Српске краљевске академије. – 1900. – Бр. 38. – С. 59–84; *Він же.* Документи који се тичу односа између Српске цркве и Русије у XVI веку // Там само. – 1903. – Бр. 39. – С. 16–42; *Він же.* Грађа за српску историју из руских архива и библиотека // Там само. – 1922. – Бр. 53. – С. 1–329; *Він же.* Узајамне везе између Срба и Руса у прошлости // Црква. Календар Српске патријаршије. – 1948. – С. 48–79.

Також маємо низку випадків, коли серби писали дисертації на теми, не пов'язані з історією Сербії. Зокрема, роботу митрополита Досифея (Васича) було присвячено біблеїстиці («Действительность чуда воскресения Христа Спасителя из мертвых»¹); єпископ Доментіан (Попович) виконував працю з порівняльного богослов'я («Изложение учения Священного Писания и древнейших (до V века) богословов и учителей Церкви о единстве Церкви Христовой в виду неправильных представлений о нем у католиков и протестантов»²); Чедомир Мар'янович зосередився на ділянці морального богослов'я («Учение Ветхого Завета о мздовоздаянии»³); єпископ Никодим (Милаш) досліджував канонічне право («Номоканон в XIV титулов, присваиваемый Константинопольскому патриарху IX века Фотию»⁴); чорногорець Радослав Вешович написав роботу з філософії («Миросозерцание Экклезиаста и превосходство его пред философскими учениями классического мира»⁵); єпископ Сава (Дечанац) навіть обрав для написання спеціальну тему з історії Руської Церкви: «Обращение в христианство русских инородцев с X до половины XIII века»⁶.

Слід зазначити, що неуспішність сербів під час навчання в КДА не ставала на заваді їхній кар'єрі на батьківщині. Навіть ті, хто не отримав кандидатського ступеня або не закінчив навчання в Академії, могли досягнути досить високих посад як у Сербській Церкві, так і в державі. Загалом, ще з 1840-х рр. у листуванні з російською церковною владою сербські ієрархи постійно зазначали, що для плідного служіння в Сербії випускникам російських духовних шкіл вистачить і посередніх успіхів. Це можна проілюструвати численними прикладами. Так, протоієрей Єфрем Іліч, який написав досить слабкий курсовий твір та вийшов з КДА в званні дійсного студента (у 1876 р.), упродовж 1898–1899 рр. був ректором Белградської богословії⁷. Уже згаданий священик Іоан Йованович-Брешинац, який навіть не закінчив курс навчання в КДА, досягнув на батьківщині не тільки ректорської посади в Белградській богословії (у 1875 р.), а й став єпископом (у 1877 р.)⁸. Єпископських ступенів сягнули в Сербії і Нестор (Попович), Мойсей (Вересня) та Никанор (Ружичич), випусчені з КДА лише в званні дійсних студентів.

¹ IP НБУВ. – Ф. 304. – Дис. 1806.

² Там само. – Дис. 1592.

³ Там само. – Дис. 1360.

⁴ Там само. – Дис. 487.

⁵ Там само. – Дис. 2272.

⁶ Там само. – Дис. 505.

⁷ Бурега В. Іліч Єфрем // Київська духовна академія в іменах. – Т. 1: А–К. – С. 572–574.

⁸ Бурега В. Ієронім (Йованович-Бриштинац Йоан) // Київська духовна академія в іменах. – Т. 1: А–К. – С. 564–566.

Найпоказовішим, проте, може слугувати приклад Якова Павловича (в чернецтві Інокентія), якій навчався в КДА у 1859–1863 рр. Академічна конференція не визнала його достойним не тільки ступеня магістра чи кандидата, а й звання дійсного студента, тож він був випущений з КДА без диплома – як «слушатель академических лекцій»¹. Разом з тим, у Сербії він став професором, а згодом і ректором Белградської богословії, у 1880–1886 рр. обіймав посаду начальника Відділення віросповідань при Міністерстві народної освіти та церковних справ Сербії. Крім того, він був придворним протоіереєм, духівником короля Мілана I Обреновича та законовчителем (а згодом і духівником) короля Александра I Обреновича, а в 1898 р., після смерті митрополита Михаїла (Йовановича), його обрали предстоятелем Сербської Православної Церкви. Роки предстоятельства митрополита Інокентія позначено суттєвим падінням дисципліни сербського духовенства та розвитком симонії. Поза тим, митрополит Інокентій опинився в центрі скандалу, пов'язаного зі шлюбом короля Александра I з Драгою Машин (вона була на 15 років старша за нього та походила з незначної родини). Усе це призвело до падіння авторитету митрополита, й загалом він увійшов до історії Сербської Церкви як один з найменш шанованих її предстоятелів². Професор Чедомир Мар'янович (випускник КДА 1894 р.) шкодував, що митрополиту Михаїлу (Йовановичу) не знайшлося гідного наступника, та з сумом писав, що митрополит Інокентій не мав належної богословської підготовки, оскільки «слухав курс в духовній академії лише формально»³.

На сьогодні немає точних підрахунків кількості сербів, які навчалися у духовних навчальних закладах Києва. Наприклад, на думку сербського дослідника В. Пузовича, за період з XVIII до початку XX ст. через Київську академію пройшло загалом близько 150 сербів⁴. Верифікація цієї цифри потребує кропіткої роботи як з друкованими джерелами, так і з архівними матеріалами. Утім, хоч значна частина прибульців не закінчувала тут повного курсу навчання, вони могли згодом залишити помітний слід у минулому своєї батьківщини. Загалом же вплив КДА на історію Сербської Православної Церкви був надзвичайно масштабним та проявлявся у багатьох аспектах. Зокрема, саме в Києві здобули богословську освіту чимало сербських ієрархів, а в певні періоди (наприклад, у 1889–1898 рр.) усі без винятку (!) єпископські кафедри в Сербії

¹ IP НБУВ. – Ф. 175. – № 59/11. – Арк. 1141.

² Бурега В. В. Інокентій (Павлович Яків) // Київська духовна академія в іменах. – Т. 1: А–К. – С. 585–587.

³ Мар'янович Ч. Наш академски богословски подмладак // Хришћански весник. – 1909. – Свеска 5. – С. 351.

⁴ Пузович В. Киевская духовная академия и сербы: историческое наследие и богословские перспективы // Труды КДА. – № 23. – К., 2015. – С. 209.

займали випускники КДА. Також вихованці КДА були ректорами і професорами Белградської богословії.

На окрему увагу заслуговує те, що вже з 1840–1950-х рр. майже вся сербська навчальна література з богословії являла собою переклади або адаптації російських підручників, серед яких вагому частку становили посібники, підготовлені на основі праць професорів КДА. Сербі, які навчалися у Києві, активно займалися перекладацькою працею, популяризуючи здобутки російської богословської думки. В історії сербського богослов'я знайшли відбиток і ті процеси, що відбувалися в духовних академіях Росії. Зокрема, вже згаданий випускник КДА Чедомир Мар'янович під впливом професора Маркеліна Олесницького намагався розвивати в Сербії ідеї так званого «нового богослов'я» та боротися зі схоластичними західними віяннями¹.

Сучасні сербські дослідники зазначають, що вплив російської богословської думки (у тому числі КДА) був визначальним для розвитку сербської теології аж до середини ХХ ст. Промовистим прикладом продовження дореволюційної взаємодії між КДА та Сербією є історія богословського факультету в Белграді, відкритого у 1920 р.: першим деканом цього факультету був уже згаданий протоієрей Стефан Димитрієвич, і на цьому-таки факультеті працював протоієрей Федір Титов після виїду на еміграцію.

Звісно, ідеалізувати взаємини між Сербією та дореволюційною Росією в сфері духовної освіти не варто. У спогадах сучасників ми натрапляємо на чимало свідчень про те, що на навчання до КДА нерідко приїздили відверті авантюристи та кар'єристи (професор М. І. Петров згадував про них як про «проходимцев и искателей приключений»²). Намагання російського уряду через них впливати на Сербську Церкву та Сербську державу інколи виглядало комічно. До того ж, суттєве збільшення кількості іноземних студентів у КДА (головним чином сербів та болгар) в останній чверті ХІХ ст. викликало невдоволення і серед студентів, і серед професорів Академії, проте оскільки йшлося про «велику політику», КДА не мала змоги на це вплинути.

Повертаючись до конфліктів між адміністрацією Академії та сербськими студентами, а також у самому студентському середовищі, можна припускати, що їхньою причиною, серед іншого, були й суттєві розбіжності в менталітеті сербів та росіян, зокрема те, що сербам не був властивий дух церковного авторитаризму і формалізму, який панував у Російській Церкві синодального періоду та відбивався на внутрішньому

¹ Див. про це: *Бурега В. В.* Випускник Киевской духовной академии Чедомир Марьянович: штрихи к портрету. – С. 174–190.

² *Петров М. І.* Скрижалі пам'яті: Коментарі та додатки / Склад В. Ульяновський. – К., 2003. – С. 199.

житті духовних академій¹. За спогадами М. І. Петрова, серби становили окрему спільноту серед студентів та не надто переймалися опозиційними рухами в середовищі вихідців з Росії та України, хоча і підтримували їх у критичні моменти².

Загалом, слід погодитися з німецьким дослідником К. Бухенау, який ставить під сумнів поширене твердження про споконвічну дружбу сербського та російського народів, яка буцімто проявилася, серед іншого, і у сфері духовної освіти. Взаємини між КДА та південними слов'янами відбили в собі всю неоднозначність балканської політики Російської імперії. І сьогодні, коли ми маємо доступ до значної джерельної бази, реконструкція цих взаємин має стати одним з важливих завдань вітчизняної історичної науки.

¹ *Buchenau K. Just a Real-life Brothers.* – P. 58.

² *Петров М. І. Скрижалі пам'яті.* – С. 198.